

تحول شهرنشینی در ایران از- ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵

پدیدآورنده (ها) : خزانه، حبیب

علوم اجتماعی :: نشریه مطالعات جامعه شناختی :: دوره قدیم، زمستان ۱۳۴۷ - شماره ۲ (ISC)

صفحات : از ۱۷۶ تا ۱۸۷

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/94140>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۲/۰۴/۱۷

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

مقالات مرتبط

- الگوهای شهرنشینی در ایران و جهان
- بحران شهرنشینی در ایران
- شهرنشینی در ایران
- بررسی رابطه طرد اجتماعی و سلامت زایمان زنان
- آموزش چند فرهنگی و قومیت در برنامه درسی
- اخبار جعلی و مهارت‌های مقابله با آن
- بررسی اهمیت و ویژگی‌های مهمترین قلعه‌های دوره صفویه
- بررسی تاثیر آموزش مجازی بر بهداشت روانی دانش آموزان هنرستان دخترانه شهرستان بندرلنگه
- شناخت و معرفی مجموعه قلعه ماکو (استان آذربایجان غربی)
- چالش‌ها و فرصت‌های موجود در تعلیم و تربیت در دوران پسا کرونا از دیدگاه معلمان
- قلعه گردکوه «گنبدان دژ»
- بناهای دفاعی ایران

عناوین مشابه

- بررسی تأثیر متقابل فرایند افزایش جمعیت و شهرنشینی در ایران (از ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵)
- تازه‌های نگارش و نشر: تاریخ و تحول نشر ایران: درآمدی به بررسی نشر کتاب در ایران از آغاز تا انقلاب اسلامی
- مطالعه تطبیقی مثنوی، احیاء علوم الدین غزالی، مقالات شمس و معارف بهاء ولد التفسیر و المفسرون اساسیاته و اتجاهاته و مناهجه فی العصر الحدیث الشرف الاعلی فی ذکر قبور مقبرة باب المعلا
- تحول لباس در ایران (تاریخ تحول لباس در ایران از آغاز تا اسلام نوشته میر محمد مشیرپور)
- یادداشت (موسیقی): از مناجات یزدان تا اشتلم خوانی (بررسی روند تحول موسیقی مذهبی در ایران)
- تحلیل شکل‌گیری و تحول گونه موسیقی مقاومت در ایران با تمرکز بر تغییرات گونه ساختی موسیقی مقاومت از ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷ و دهه ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰
- از بلدیة تا نظام جهانی؛ مروری بر سرفصل‌های کتاب‌های درسی آموزش اجتماعی دوره متوسطه در ایران از سال ۱۳۳۵ تا کنون
- سیر تحول حکمرانی مردم‌پایه در ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی
- تحقیقی راجع به توزیع فضایی، چگونگی استقرار و نظام سلسله مراتب شهری در سواحل جنوب ایران از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۷۰ ه.ش
- از کتابداری تا علم اطلاعات و دانش‌شناسی: تاریخ‌نگاری، زمینه‌های شکل‌گیری و سیر تحول عنوان رشته در ایران
- ملاحظات سیاستگذاری وقف در ایران؛ ۱. سیر تحول نهاد وقف در ایران اسلامی تا پیش از نهضت مشروطه

تحول شهرنشینی در ایران از ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵

رشد سریع جمعیت و شهرنشینی در بیشتر کشورهای در حال رشد از مسائل مهم جمعیتی است. کشور ایران نیز عمیقاً تحت تأثیر این دو پدیده است. کاهش سریع و مداوم مرگ و میر، از یک سو، و باروری زیاد و ثابت، از سوی دیگر، موجب شده است که ضریب رشد جمعیت کشور در دهه بین دوسرشماری به سه درصد برسد.

افزایش سریع جمعیت و محدودیت بازار کار در روستاها، بر هجوم روستاییان به شهرها افزوده تاجایی که میزان رشد سالیانه جمعیت در روستاها به $1/4$ درصد تقلیل یافته و در عوض در مناطق شهری به $1/5$ درصد رسیده است. به عبارت دیگر، آهنگ رشد جمعیت در شهرها بیش از سه برابر روستاها شده است.

دوسرشماری سال ۱۳۳۵ بیش از دو میلیون نفر از جمعیت کشور در جاهایی غیر از محل تولد خود زندگی می کردند، ولی در سال ۱۳۴۵ تعداد این گونه افراد به بیش از $3/3$ میلیون نفر رسیده است. و قسمت اعظم آنان شهرها، خاصه شهرهای بزرگ، را برای زیستن انتخاب کرده اند. یک بررسی کلی در مورد گذشته تاریخی شهرهای ایران روشن می کند که در ایران نیز، مانند کشورهای دیگر، عوامل مذهبی و سیاسی و اقتصادی شهرها را پدید آورده است؛ - چون تأثیر عوامل بنیانگذار شهر به علی از میان برود، اقبال و شوکت شهر نیز رو به افول می گذارد و حتی گاهی از مردم خالی می شود. آثار بسیاری از شهرهای قدیمی از میان رفته رادر گوشه و کنار ایران می توان مشاهده کرد. تنها در سالهای اخیر، بر اثر دگرگونی اوضاع اقتصادی-اجتماعی کشور، رشد شهرنشینی سرعت فوق العاده ای یافته، ولی این توسعه در نقاط مختلف یکسان نیست.

بعضی از استانها، خاصه استان مرکزی، قسمت بیشتری از مهاجران را به خود جذب کرده اند. این وضع مشکلات متعددی برای توسعه اقتصادی کشور پدید آورده است. در این بررسی ابتدا چگونگی تحول شهرنشینی در استانهای کشور و دگرگونی طبقات شهری ایران از نظر تحولات جمعیتی تجزیه و تحلیل می شود، و سپس نقش و اثر تهران را در تحول شهرنشینی کشور نشان خواهیم داد.

الف : تحول توزیع جغرافیایی جمعیت شهر نشین

برطبق سرشماری سال ۱۳۳۵ ، جمعیت ایران ۱۸/۹ میلیون نفروترا کم متوسط جمعیت درهر کیلومترمربع ۱/۵ نفر بوده است. بیشترین تراکم را استان مرکزی (۴/۷ نفر) و کمترین را استان بلوچستان (۲/۴ نفر) داشته است. ۵/۹ میلیون نفردر شهرها وبقیه در روستاها زندگی می کرده اند. در دومین سرشماری (۱۳۴۵) تعداد جمعیت به ۲۵/۸ میلیون نفر رسیده و تراکم جمعیت درهر کیلومترمربع به ۱۵/۶ نفر افزایش یافته ، و تراکم جمعیت در استان مرکزی ، به علت جذب مهاجران بیشتر در طی دهه گذشته ، به ۷۳/۲ نفر رسیده است. جدول ذیل نمودار توزیع جمعیت شهرنشین و میزان تراکم برحسب استانهاست .

جدول I. توزیع درصد جمعیت شهرنشین و تراکم جمعیت برحسب استان

در ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ *

استان	توزیع درصد جمعیت شهرنشین		تراکم برحسب کیلومتر (به نفر)
	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵
کل کشور	۱۰۰	۱۰۰	۱۰/۶
استان مرکزی	۳۰/۶	۳۳/۹	۷۳/۲
گیلان	۵/۴	۴/۷	۴۳/۳
مازندران	۶/۱	۶/۱	۱۴/۲
آذربایجان شرقی	۹/۱	۷/۷	۳۵/۳
آذربایجان غربی	۲/۷	۲/۸	۳۰/۷
کرمانشاهان	۶/۱	۵/۳	۳۱/۴
کردستان	۱/-	۱/۱	۱۸/۴
خوزستان	۱۲/۷	۱۱/۱	۲۱/-
فارس وینادر	۶/۴	۶/۴	۱۱/۴
کرمان	۲/۳	۲/۵	۵/-
خراسان	۷/۲	۷/۴	۸/-
اصفهان	۹/۸	۱۰/۲	۱۰/۲
بلوچستان	۰/۶	۰/۸	۲/۸

* در این بررسی ، برای بهتر نشان دادن تغییرات ، ارقام سال ۱۳۴۵ را با محدوده جغرافیایی سال ۱۳۳۵ هماهنگ کرده ایم . مأخذ: سرشماری سال ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ .

بطوریکه جدول I نشان می‌دهد، بیش از یک سوم جمعیت شهرنشین در استان مرکزی، خاصه تهران، زیست می‌کنند. افزایش جمعیت شهرنشین در مدت ده سال بین دو سرشماری ۳/۸ میلیون نفر بوده است. استان مرکزی ۱/۱ میلیون نفر از این جمعیت افزوده شده را به خود جذب کرده است، و دوسوم بقیه به طور نامساوی در استانهای دیگر توزیع شده‌اند. استانهای اصفهان، خراسان، کرمان، آذربایجان، کردستان، و حتی استان کم جمعیت بلوچستان، به ترتیب، از جمعیت شهرنشین بیشتری بهره‌ور شده‌اند، ولی در این مدت از سهم جمعیت شهرنشین استانهای دیگر کاسته شده است.

ب: تحرک جمعیت شهرنشین

چون تعریف کامل و جامعی از شهردردست نیست، در این بررسی حوزه‌هایی را که بیش از ...، و نفر جمعیت داشته‌اند، به عنوان شهر می‌شناسیم و تغییرات آنها را طی ده سال اخیر بررسی می‌کنیم. برای بهتر جلوه‌گر ساختن تغییرات رشد شهرنشین در استانها، رشد طبیعی جمعیت به عنوان شاخص (۱۰۰) در نظر گرفته شده و رشد شهرنشینی هراستان، براساس این شاخص، و همچنین نسبت شهرنشینان به کل جمعیت هراستان، محاسبه شده است (جدول II).

جدول II. تغییرات نسبت شهرنشینی به کل جمعیت و رشد آن بر حسب استان در فاصله

* ۱۳۴۵-۱۳۳۵

نسبت رشد شهرنشینی به رشد طبیعی جمعیت (۱۰۰-۳٪)	درصد شهرنشینان به کل جمعیت		
	۱۳۴۵	۱۳۳۵	
			کل کشور
	۳۸/۱	۳۱/۴	استان مرکزی
۱۷۰	۷۴/۷	۶۶/۸	گیلان
۲۰۷	۲۱/۷	۱۹/۷	مازندران
۱۲۰	۲۷/۴	۲۱/۶	آذربایجان شرقی
۱۱۰	۲۸/۹	۲۵/۴	آذربایجان غربی
۱۸۷	۲۵/۵	۲۲/۳	کرمانشاهان
۱۲۳	۲۸/۱	۲۶/۳	کردستان
۱۸۲	۱۷/۱	۱۱/۲	خوزستان
۱۲۳	۴۴/۲	۲۶/۶	فارس و بنادر
۱۷۰	۳۵/۸	۲۸/۹	کرمان
۲۱۳	۲۲/۲	۱۷/-	خراسان
۱۸۰	۲۹/-	۲۱/۴	اصفهان
۱۸۳	۴۹/۹	۳۸/۶	بلوچستان
۲۵۳	۱۵/۴	۸/۷	

• مأخذ: سرشماری ۱۳۳۵ و نتایج مقدماتی سرشماری ۱۳۴۵.

چنانکه جدول II نشان می‌دهد، شاخص رشد شهرنشینی در تمام استانها بیش از رشد طبیعی جمعیت است. استان آذربایجان شرقی کمترین نسبت رشد را دارد. استان مرکزی دارای بیشترین نسبت شهرنشینی است که خود معرف استقرار همه جانبه دستگاههای صنعتی، بازرگانی، سیاسی، اداری، و تعلیماتی در این استان است و این تمرکز سبب شده است که اختلاف شدیدی از لحاظ شهرنشینی بین این استان و سایر مناطق کشور مشاهده شود.

نکته جالب این است که بلوچستان باینکه کمترین نسبت شهرنشینی را دارد، در عوض دارای بالاترین آهنگ رشد شهرنشینی است و این نشان می‌دهد که هرگاه برنامه‌های کوچک اقتصادی در مناطق عقب افتاده‌ای مانند بلوچستان اجرا شود، می‌تواند سیمای اجتماعی و جمعیتی آن نواحی را به سرعت تغییر دهد.

پ: توسعه و تحول شهرهای کشور

در فاصله سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ تعداد شهرهای بیش از ۵ هزار نفر از ۱۸۶ تا ۲۲۳ افزایش یافته است. اگر این شهرها را از حیث جمعیت دسته‌بندی کنیم، می‌بینیم که نسبت افزایش دسته‌های مختلف یکسان نیست. برای فهم بیشتر تغییرات، شهرها را بر اساس میزان جمعیتشان به هفت گروه تقسیم کرده‌ایم، و نسبت تغییرات آنها را در جدول زیر نشان داده‌ایم.

جدول III. توزیع شهرها بر اساس میزان جمعیت در ۱۳۳۵-۱۳۴۵*

تقسیمات شهرها بر اساس جمعیت	۱۳۳۵		۱۳۴۵		رشد سالیانه
	تعداد شهر	درصد توزیع درصد جمعیت	تعداد شهر	درصد توزیع جمعیت	
۵۰۰ تا ۹۹۹	۹۹	۴۸/۴	۹۷	۴۳/۵	۶/۶
۱۰۰ تا ۴۹۹	۵۶	۳۰/۱	۶۴	۲۸/۷	۱۱/۷
۲۵ تا ۹۹	۲۲	۱۱/۸	۳۵	۱۵/۷	۱۱/۷
۵ تا ۲۴	۹	۴/۸	۱۳	۵/۸	۹/۴
۱ تا ۴	۶	۳/۲	۸	۳/۷	۱۲/۴
۲۵ تا ۴۹	۲	۱/۱	۵	۲/۲	۱۹/-
۵ و بیشتر	۱	۰/۵	۱	۰/۴	۲۹/۲
جمع	۱۸۶	-	۲۲۳	۱۰۰	۶/۰۱**

* مأخذ: سرشماری سال ۱۳۳۵ و نتایج مقدماتی سرشماری ۱۳۴۵.

** چون ارقام جمعیت ۲۶ شهر کمتر از ۱۰،۰۰۰ نفر در دسترس نبود لذا شهرنشینی در گروه بندی فوق ۶/۰۱ درصد شده است که بارشد جمعیت کل شهرنشینی در صفحه ۱۷۶، یعنی ۵/۱ درصد اختلاف دارد.

در طی ده سال پرتعداد شهرهای کوچک (۲۵ هزار نفر کمتر) بیش از شهرهای بزرگ افزوده شده، ولی نسبت جمعیت این شهرها به کل جمعیت شهرنشین کم شده است. و نیز نسبت رشد شهرنشینی در شهرهای متوسط (۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰) کمتر از همه بوده است، و این امر نشانه آن است که ابتدا مهاجران از مناطق روستایی به شهرهای کوچکتر (از ۲۵۰۰۰ کمتر) می‌روند و سپس متوجه شهرهای بزرگتر (بیش از ۲۵۰۰۰ نفر) می‌شوند. این نحوه رشد در شهرها اجازه نمی‌دهد که توسعه در تمام استانها و مناطق کشور، خاصه در شهرهای متوسط، به یک نسبت انجام گیرد.

در طی ده سال ۱۳۰۳ شهرها لحاظ مقدار جمعیت تغییر وضعیت داده‌اند و جدول زیر جابه‌جا شدن این شهرها را از گروهی به گروه دیگر نشان می‌دهد.

جدول IV. جابه‌جا شدن شهرها از حیث گروه جمعیت طی سالهای

۱۳۳۵-۱۳۴۵

تعداد شهرها	جابه‌جا شدن شهرها
۳۹	نقاط کمتر از ۵۰۰۰ نفر به شهرهای ۵۰۰۰ تا ۹۹۹۹
۲۹	شهرهای از ۵۰۰۰ تا ۹۹۹۹ نفر » » ۱۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹۹
۱	» » » » ۲۵۰۰۰ تا ۴۹۹۹۹۹
۱۷	» » از ۱۰۰۰۰/ تا ۲۴۹۹۹۹ » » »
۲	» » » » ۵۰۰۰۰ تا ۹۹۹۹۹۹ » » »
۱	» » » » ۱۰۰۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹۹۹۹ » » »
۷	» » از ۲۵۰۰۰ تا ۴۹۹۹۹۹ » » »
۱	» » » » ۱۰۰۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹۹۹۹ » » »
۳	» » از ۵۰۰۰۰ تا ۹۹۹۹۹۹ » » »
۳	» » از ۱۰۰۰۰۰۰ تا ۲۴۹۹۹۹۹۹ » » »

چنانکه جدول فوق نشان می‌دهد، تغییرات شهرها بیشتر محدود به یک گروه بالا تر بوده و فقط شهرهای ۱۳۰۳ شهر تغییراتی بیش از حد یک گروه کرده‌اند. در اثر رشد سریع جمعیت، بیشتر روستاهایی که جمعیتشان در سال ۱۳۳۵ نزدیک به پنج هزار نفر بوده است در سال ۱۳۴۵ موقعیت شهری پیدا کرده‌اند، و این صرفاً در اثر رشد جمعیت است نه توسعه اقتصادی.

شهرها و شهرنماها

همانگونه که قبلاً ذکر شد، تعریف کاملی برای شناخت شهر در دست نیست، ولی اگر از ملاکهای شهرنشینی در غرب استفاده کنیم، به آسانی می‌توان دریافت، که بسیاری از شهرهایی

که بیش از پنجهزار نفر جمعیت دارند فقط سیمایی شهری دارند و بیشتر آنها روستاهای بزرگی هستند که بعضی از جنبه‌ها و مشخصات شهر را کسب کرده‌اند. برای درک بهتر تحول شهرنشینی در ایران شهرها را به دو گروه تقسیم کرده‌ایم:

الف) شهرها (بیش از ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت)
ب) شهرنماها (شهرهای کمتر از ۲۵۰۰۰ نفر)

جدول ۷. توزیع درصد شهرهای ایران بر اساس تعداد و جمعیت شهرها و شهرنماها.

نوع شهر	۱۳۳۵		۱۳۴۵	
	درصد تعداد	درصد جمعیت	درصد تعداد	درصد جمعیت
شهر	۲۱/۵	۷۴/۷	۲۷/۸	۸۱/۷
شهرنما	۷۸/۵	۲۵/۳	۷۲/۲	۱۸/۳
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

دراثر توسعه شدید شهرنشینی و مهاجرت از شهرهای کوچکتر به شهرهای بزرگتر، تعداد شهرها و همچنین جمعیت آنها افزایش قابل ملاحظه‌ای یافته و، همانطور که در فوق اشاره شد، به سبب توزیع نامتساوی شهرنشینی، هنوز حتی بعضی از مراکز استانها نیز سیمای کامل شهر به خود نگرفته‌اند.

نقش و اثر شهر تهران در تحول شهرنشینی در ایران

شهر تهران از نظر جغرافیایی، تقریباً، در مرکز ایران قرار گرفته و تمام فعالیتهای اداری، سیاسی، تجاری، صنعتی، تعلیماتی، و تفریحی در این شهر متمرکز شده است. موقعیت ممتاز تهران نسبت به دیگر شهرهای ایران سبب شده است که تهران مهمترین بازار کار را در ایران به خود اختصاص دهد و برای مهاجران سراسر کشور جاذبه‌ای بس دل‌انگیز داشته باشد. و این کشش به حدی است که تهران را به صورت تنها قطب اقتصادی و صنعتی کشور در آورده است و چنین وضعی رادریچ یک از کشورهای پیشرفته و در حال توسعه نمی‌توان یافت.

جدول VI وضع ایران را از نظر شهرنشینی نسبت به کشورهای تقریباً مشابه از نظر اقتصادی

و اجتماعی و جمعیتی نشان می‌دهد.^۱

۱. با چشم پوشیدن از اختلاف تعاریف شهرنشینی در این کشورها.

جدول شماره VI. مقایسه شهرنشینی در ایران با بعضی از کشورهای مشابه^۱

کشورها	سال سرشماری	درصد جمعیت	درصد جمعیت	نسبت درصد مهمترین شهر
برحسب سال میلادی	شهرنشین	روستائین	جمعیت کل	به کل جمعیت
ایران	۱۹۵۶	۳۱/۴	۶۹/۶	۸/-
ایران	۱۹۶۶	۳۹/۱	۶۰/۹	۱۰/۵
هندوستان	۱۹۶۱	۱۸/-	۸۲/۰	۱/-
ژاپن	۱۹۵۶	۵۶/۳	۴۳/۷	۷/۸
پاکستان	۱۹۶۱	۱۳/۱	۸۶/۹	۲/-
فیلیپین	۱۹۵۶	۳۵/۳	۶۴/۷	۵/۲
مصر	۱۹۶۰	۳۷/۷	۶۲/۳	۱۳/-
عراق	۱۹۵۷	۳۹/۲	۶۰/۸	۵/۷
ترکیه	۱۹۵۵	۲۸/۸	۷۱/۲	۵/۳

در میان کشورهای فوق‌الذکر آنهایی که چند قطب توسعه دارند، پرجمعیتترین شهرسهم ناچیزی از کل جمعیت شهرنشین را در برمی‌گیرد. بطورمثال، شهر کلکته، که بزرگترین شهر هندوستان است، فقط ۳/۵ درصد از جمعیت شهرنشین را در بر گرفته است. در حالیکه، در کشورهای دیگری که از داشتن قطبهای مختلف توسعه اقتصادی محرومند جمعیت بزرگترین شهر به نسبت بیشتری از کل جمعیت شهرنشین زیادی می‌شود. ولی، همانگونه که در فوق متذکر شدیم، شدت این وضع در ایران حتی از مصر، که وضع جغرافیایی خاصی دارد، بیشتر است.

برای آنکه نسبت بزرگتر شدن تهران به سایر شهرهای ایران در این فاصله ده سال نشان داده شود، جمعیت شهرهای بیش از صد هزار نفر را نسبت به تهران در سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ محاسبه کرده‌ایم که در جدول VII نشان داده می‌شود.

۱. مأخذ: U. N., Demographic year Book, 1962.

جدول VII. نسبت شهرهای مهم (از ۱۰۰ هزار نفر بیشتر) به شهر تهران در سالهای

۱۳۳۵ و ۱۳۴۵*

شهرها	۱۳۳۵	۱۳۴۵
قدر مطلق جمعیت	درصد جمعیت شهرها	قدر مطلق درصد جمعیت نسبت به تهران (۱۰۰)
تهران	۱۰۰/-	۲،۷۱۲،۹۴۴
تبریز	۱۹/۲	۴۲۳،۷۷۷
اصفهان	۱۶/۲	۴۰۱،۲۰۱
مشهد	۱۶/-	۴۰۰،۹۰۰
آبادان	۱۵/-	۲۷۰،۷۲۶
شیراز	۱۱/۳	۲۶۳،۲۱۰
کرمانشاه	۸/۳	۲۰۲،۷۷۶
اهواز	۷/۹	۱۸۳،۳۱۸
رشت	۷/۲	۱۵۶،۱۵۴
		۱۴۱،۷۵۶
		۱۳۳،۹۴۱
		۱۲۰،۷۴۶
		۱۱۰،۴۱۹
		۱۰۲،۹۹۳

جدول فوق نشان می‌دهد که در سال ۱۳۳۵ جمعیت تبریز، دومین شهر ایران، ۱۹/۳٪ جمعیت تهران بوده است، و این نسبت در سال ۱۳۴۵ برای اصفهان، دومین شهر ایران، در آن سال به ۱۵/۶ درصد کاهش یافته است. واگر روند شهرنشینی بر این اساس بماند فاصله رشد شهرها با تهران دائماً زیادتر خواهد شد.

عوامل مؤثر در تحول شهر تهران

تهران در سال ۱۷۸۶ به عنوان پایتخت کشور انتخاب شد. با استفاده از منابع اندک آماری موجود تغییرات و رشد جمعیت را از آن زمان تا کنون به صورت زیر محاسبه کرده ایم (جدول VIII).

* مأخذ: سرشماری سال ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵.

جدول VIII. رشد جمعیت شهرتهران (ارقام جمعیت به ۱۰۰۰)^۱

سال	جمعیت	فاصله سالهای بین مراحل تحول	درصد رشد سالانه
۱۷۸۶م (۱۱۶۵ هـ ق)	۱۵	۱۱۴	۲/۳
۱۹۰۰م (۱۲۷۹ هـ ق)	۲۰۰	۴۰	۲/۳
۱۹۴۰م (۱۳۱۹ هـ ش)	۵۰۰	۱۶	۷/۲
۱۹۵۶م (۱۳۳۵ هـ ش)	۱۰۱۲	۱۰	۶/-
۱۹۶۶م (۱۳۴۵ هـ ش)	۲۷۱۲	-	-

بطوریکه سلاطین می‌شود، تهران در طی دو قرن گذشته فقط بعد از جنگ بین‌الملل دوم (۱۳۱۹) رشد سریع یافته است. عوامل مؤثر در این امر عبارتند از:

۱. باروری: شهرتهران با اینکه توسعه کافی یافته و نحوه معیشت مردم آن تغییر کلی نموده است، ولی بعضی از رفتارهای ساکنان آن، تحت تأثیر سن گذشته، تغییر نکرده و هنوز میزان باروری در اثر عمومیت و پیشروی ازدواج در سطحی بالا قرار دارد.

برطبق نتایج مقدماتی تحقیق باروری^۲، که در مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی توسط قسمت جمعیت‌شناسی انجام گرفته است، چنین برمی‌آید که متوسط باروری زنان ازدواج کرده در طول زندگی ۶ بچه است و این میزان برای زنان روستایی ۷/۵ است. ولی به علت اشاعه بهداشت و خصوصیات سنی مهاجران درصد زنان تهران در سن باروری بیش از روستاها بوده است (جدول IX) و در نتیجه شهرتهران از نظر نسبت موالید که ۵۰ در هزار است، فرق چندانی با روستاها ندارد.

۱. P. Vieille. Les prix, le marche des terrains et la societe urbaine, I. E. R. S. Teheran, 1961, 274 P.

۲. Etude sur la Fecondite et Quelques Caracteristiques Demographiques des femmes mariees dans Quatre zones Rurales d'Iran. I. E. S. R. Tehran, 1963 .

جدول IX. نسبت درصد زنان (۱۵-۹۴) ساله به کل جمعیت زنان برحسب کل کشور و شهرتهران

کل جمعیت زنان	درصد زنان ۱۵ تا ۹۴ ساله به کل جمعیت	
۱۰۰/	۴۲/۴	کل کشور
۱۰۰/	۴۸/-	تهران

۲. مرگ و میر: براساس همین تحقیق، میزان مرگ و میر اطفال کمتر از یکسال در شهرها ۶۲ درهزار و برای روستاها ۱۷۶ درهزار است به تقریب می‌توان گفت که امید زندگی در بدو تولد درتهران در حدود ۶۳ سال و میزان مرگ و میر عمومی ۱۳ درهزار است.

۳. میزان رشد طبیعی: رشد طبیعی شهرتهران، در اثر باروری زیاد و مرگ و میر کم، سالیانه بیش از ۳ درصد است. مناطق روستایی نیز، کم و بیش، چنین نرخ رشدی دارند و در نتیجه جمعیت ایران بانندترین آهنگ رشد افزایش می‌یابد، بطوریکه در هر بیست و دو سال جمعیت کشور دو برابر می‌شود.

۴. مهاجرت: صرف نظر از رشد سریع جمعیت تهران، همه ساله عده زیادی از دیگر نقاط به تهران مهاجرت می‌کنند در سال ۱۳۴۵ در حدود ۷۰۰،۰۰۰ نفر از ساکنان تهران متولدان خارج از تهران بوده‌اند.

رشد سالیانه مهاجران در مدت ۱۰ سال گذشته تقریباً مساوی رشد طبیعی جمعیت است، یعنی نزدیک به ۳ درصد.

اگر جمعیت شهرتهران، بر اثر عوامل فوق، مرتباً افزایش یابد، بجا خواهد بود که تصویری از جمعیت آینده آن بسازیم و سهم و اثر آن را بر روی جمعیت شهرنشین کل کشور مطالعه کنیم.

جمعیت شهر تهران در آینده

برای آنکه موقعیت و اثرتهران را در آینده بر روی جمعیت مجسم سازیم و سهم این شهر را در جمعیت فعال و اطفال لازم‌التعلیم نسبت به کل مملکت نشان دهیم، براساس دو فرض جمعیت تهران را برای ۲۰ سال آینده پیش بینی کرده‌ایم.

فرض اول با دو درصد مهاجر در سال، و فرض دوم با ۴ درصد مهاجر در سال.

جدول X جمعیت رادرسالهای مختلف از نظر قدر مطلق و نسبی نشان می‌دهد:

جدول X. تأثیر رشد جمعیت تهران بر جمعیت کل کشور در سنین مختلف

۱۳۶۵		۱۳۵۵		۱۳۴۵	
درصد	جمعیت به هزار نفر	درصد	جمعیت به هزار نفر	درصد	جمعیت کل به هزار نفر
(الف)					
۱۰۰	۴۷'۸۰۶	۱۰۰	۳۴'۴۸۲	۱۰۰	۲۵'۴۴۴ ^۱
تهران: ^۲					
۱۸/۳	۸'۷۳۶	۱۲/۵	۴'۳۲۷	۱۰/۲	۲'۵۹۴ (۰.۲٪)
۲۴/۶	۱۱'۷۷۲	۱۷/۸	۶'۱۴۹	۱۲/۱	۳'۰۸۲ (۰.۴٪)
تأثیر رشد جمعیت تهران بر روی جمعیت فعال (۱۵ ساله تا ۶۵ ساله کل کشور)					
(ب)					
۱۰۰	۲۴'۶۵۹	۱۰۰	۱۷'۵۵۷	۱۰۰	۱۲'۸۳۹
تهران:					
۱۶/۴	۴'۰۳۵	۱۳/۴	۲'۳۵۵	۱۱/۱	۱'۴۲۶
۲۸/۸	۷'۱۰۱	۲۰/-	۳'۵۰۶	۱۳/۷	۱'۷۶۰
تأثیر رشد جمعیت تهران بر روی جمعیت لازم‌التعلیم (۷-۱۲ ساله) کل کشور					
(پ)					
۱۰۰	۷'۸۸۰	۱۰۰	۵'۶۷۷	۱۰۰	۴'۲۵۰
تهران:					
۱۲/۶	۹۹۷	۷/۵	۴۲۸	۸/-	۳۴۲
۱۹/۶	۱'۵۴۳	۱۱/۸	۶۷۰	۸/۹	۳۷۳

۱. C. Chasteland; M. Amani, et O. A. Peuch, *La population de l'Iran, Perspective d'évolution*, I. E. R. S., Teheran, 1965.

ارقام استفاده شده در این بررسی از جمعیت پیش بینی شده براساس فرض ۴ کتاب فوق است. در این پیمس بینی برای سال ۱۳۴۵، ۵۰ سال امیدزندگی در بدو تولد و برای سال ۱۳۶۵، ۶۵/۸ سال در نظر گرفته شده است و میزان باروری، به ترتیب، ۲۲۳ و ۱۸۰ برای هر هزار نفر زن (۱۵-۴۹ ساله) در نظر گرفته شده است.

۲. J. C. Chasteland, M. Amani, *Projection de la Population de Teheran, 1941-1965*, I. E. R. S. Teheran, 1966.

در این پیش بینی امید زندگی برای سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۶۵ به ترتیب برای شهر تهران ۶۳/۲ و ۷۰/۲ در نظر گرفته شده و میزان باروری، به ترتیب، ۲۱۰ و ۱۳۲ برای هر ۱۰۰ نفر زن (۱۵-۴۹ ساله) فرض شده است.

چنانکه در تمام محاسبه‌های فوق مشاهده می‌شود، بر سهم جمعیت تهران در تمام گروه‌های مختلف جمعیتی افزوده می‌شود. در سال ۱۳۶۶، برطبق فرض دوم، تقریباً یک‌چهارم جمعیت در تهران زندگی خواهند نمود و سهم جمعیت فعال در تهران، به سبب هجوم مهاجرین به یک‌سوم و از حیث جمعیت لازم‌التعلیم (۷-۲ ساله) به ۲۰ درصد اطفال کل کشور خواهد رسید. تأمین احتیاجات چنین جمعیتی بسیار مشکل خواهد بود. صرف‌نظر از این، چنین رشدی جلوی توسعه تمام کشور را خواهد گرفت و هزینه‌های زیادی برای دستگاه‌های دولتی ایجاد خواهد کرد. این آینده‌نگری براساس ارقام اولین سرشماری محاسبه شده است و اگر در جمعیت سرشماری سال ۱۳۴۵ با جمعیت پیش‌بینی‌شده تهران و کل کشور اختلافی مشاهده می‌شود سبب آن دسترسی نداشتن به ارقام شهر تهران در زمان این بررسی است.

مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی

منتشر کرده است

تاریخ اجتماعی کاشان

تألیف حسن نراقی